

Matjaž Jeršič*

GEOGRAFSKO PROUČEVANJE IN PROSTORSKO PLANIRANJE

Številni programi geografskih raziskovalnih nalog vsebujejo v obrazložitvi uporabnosti tudi navedbo: "naloge bo koristna za regionalno planiranje" ali "naloge bo mogoče uporabiti za potrebe prostorskega planiranja".

Tudi Inštitut za geografijo univerze je pri programiranju in uresničevanju svojega raziskovalnega programa vseskozi iskal povezavo s planiranjem, predvsem z nalogami, v katerih so se raziskovale sodobne spremembe v pokrajini in katerih naročniki so bile tudi posamezne družbenopolitične skupnosti oziroma njihovi organi za planiranje.

Ob jubileju Inštituta za geografijo univerze je zato tudi razlog in priložnost za ponovno obravnavanje vprašanj o aplikaciji geografije. Spomnim naj, da je bilo v zadnjih letih v jugoslovanski geografski literaturi objavljenih več prispevkov, ki so obravnavali odnos med geografijo in prakso, zlasti še odnos do prostorskega planiranja. Razvoj teh odnosov v svetu je pri nas podrobneje obdelal zlasti S. Ilešič (Ilešič, 1979). Iz Vrišerjeve knjige "Regionalno planiranje" (Vrišer, 1978) pa so razvidne številne vsebinske in metodološke povezave med geografskim proučevanjem in potrebami regionalnega planiranja.

Osnovni namen prostorskega planiranja in geografije

Namen prostorskega planiranja pri nas je: z zavestno aktivnostjo družbe predvideti, uskladiti, uresničevati in spremljati rabo, organizacijo, opremljanje in varstvo prostora (okolja), v skladu s principi socialistične družbe, ekonomičnosti, funkcionalnosti in varstva okolja (Piha, 1979). Prostorsko planiranje kot del planiranja celotnega družbenega razvoja je torej predvsem družbenopolitična dejavnost in ne znanstvena aktivnost. Planiranje mora za dosego svojega namena opredeljevati usmeritve in ukrepe nadaljnjega (bodočega) razvoja, torej: za kaj in kje rabiti, opremljati ali zavarovati prostor, kdo naj izvaja sprejete usmeritve in ukrepe, kako naj jih izvaja (s kakšnimi finančnimi, organizacijskimi in normativnimi ukrepi) in spremlja njihovo uresničevanje.

V znanosti in praktičnem življenju je pomen geografije predvsem v tem, da raziskuje zakonitosti medsebojnih vzročnih in

* Dr., izredni univ. prof., PZE za geografijo, Filozofska fakulteta, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, glej izvleček na koncu zbornika.

funkcijskih vezi med različnimi pojavi in procesi, ki oblikujejo pokrajino. Ravno to pa terja, da na družbeno aktivnost na zemeljski površinski sferi ne gledamo izolirano in ne obravnavamo vsak posamezen poseg ločeno od okolja. S proučevanjem kavzalnih, funkcijskih in prostorskih vezi pomaga geografija tudi pri praktičnem urejanju pokrajine, to je pri prostorskem planiranju (Vrišer, 1976). Prispevek geografije, kot znanstvene vede, je na tej osnovi lahko osredotočen na spoznavanje spreminjanja kulturne pokrajine in s tem tudi problemov sedanjje ureditve prostora, s svojim časovno-dinamičnim proučevanjem pa tudi, vsaj delno, v spoznavanje bodoče ureditve prostora (Elsasser, 1975).

V skladu z zakonom o sistemu družbenega planiranja je v planiranju potrebno ločiti planski akt, ki ga sprejemajo in uresničujejo nosilci planiranja, tj. samoupravne organizacije in skupnosti ter družbenopolitične skupnosti, od strokovnih podlag, ki jih pripravljajo strokovne in znanstvene organizacije in služijo nosilcem, da bi se lahko odločali o nadaljnjem razvoju. Geografija se torej s svojim prispevkom lahko vključuje v pripravo strokovnih planskih podlag, ki imajo po zakonu zlasti naslednje sestavine (Zakon o sistemu družbenega planiranja, Uradni list SRS, 1980):

- analizo dosedanjega družbenega razvoja, z opredelitvijo nerešenih problemov in njihovih vzrokov;
- projekcijo nadaljevanja dosedanjih razvojnih značilnosti, z analizo problemov, ki jih zaradi takšnega razvoja pričakujemo v naslednjem planskem obdobju;
- različne možnosti družbenega razvoja in potrebne ukrepe za njihovo uresničevanje.

Ocena možnosti družbenega razvoja vsebuje tudi dokumentacijsko in drugo gradivo, ki je pomembno za razumevanje te ocene (npr. metodološke obrazložitve).

Prispevek geografije k posameznim fazam priprave strokovnih podlag prostorskega planiranja

Prva faza priprave strokovnih planskih podlag prostorskega planiranja je analiza stanja, ki ima običajno več stopenj, zlasti: zbiranje in obdelava podatkov, analiza in diagnoza.

Na prvi stopnji se najprej zberejo najpomembnejši podatki (inventarizacija prostora) o naravnih razmerah, rabi tal, prebivalstvu idr.

V analizi se prouče strukture (sestava) in funkcije prostora in to z vidika kvalitativnih kot kvantitativnih sprememb.

Analiza, namenjena tudi planiranju, mora omogočiti odgovor na vprašanje: kje je kaj? ter: kako se je oziroma se spreminja

sestava in funkcija prostora in s tem ureditev prostora? (npr. spremembe v rabi tal, v funkciji naselij, v kvaliteti teh funkcij itn.).

Naslednji korak je običajno diagnoza prostora, v kateri se pokažejo kompleksne povezave med posameznimi komponentami, ugotovljenimi v analizi. Poudarek je na obrazložitvi in ovrednotenju vzročnih in funkcionalnih odnosov v prostoru. Zaključki te faze morajo biti formulirani tako, da omogočajo ugotavljanje problemov, ki jih je potrebno reševati, s tem pa tudi možne razvojne cilje.

K diagnozi prostora sodi tudi vrednotenje primernosti prostora. Pod tem pojmom razumemo bolj ali manj ugodne kombinacije lokacijskih faktorjev za določene rabe prostora, pri čemer pa seveda ne gre samo za vrednotenje naravnih temveč tudi antropogenih lokacijskih faktorjev (npr. primernost prostora za razmestitev industrije, primernost prostora za kmetijsko rastlinsko proizvodnjo idr.).

Geografija kot veđa, ki ugotavlja razširjenost, vplive in medsebojno soodvisnost tistih prirodnih in družbenih pojavov oziroma faktorjev, ki sodelujejo pri oblikovanju zemeljske površinske sfere kot celote ali njenih delov lahko odgovori na številna vprašanja, pomembna za analizo stanja in diagnozo prostora v postopku planiranja.

Pri tem pa se postavlja poseben pogoj! Vsi kazalci, ki jih uporabljamo pri geografskem proučevanju, niso plansko relevantni, kar pomeni, da ne nudijo za planiranje dovolj jasnih odgovorov, tako glede opredeljevanja struktur in funkcij prostora, kot tudi razvojnih teženj in problemov. To pa pomeni, da lahko geografija pomembneje prispeva k planiranju le, če uporabljeni kazalci omogočajo odgovore, ki služijo za nadaljnjo usmerjanje razvoja v prostoru.

Prva zahteva pri analiziranju posameznih faktorjev zato je, da se kazalci, ki so sistemizirani na osnovi formalnih znanstvenih klasifikacij (npr. tipi prsti, tipi litološke sestave, tipi vegetacije), ovrednotijo tudi z vidika njihove primernosti za družbeni razvoj, torej za določeno rabo ali da se v analizi obdelajo indikatorji, ki dajejo odgovor o stopnji problema, o primernosti ali neprimernosti za lociranje dejavnosti, o ustreznosti razvitosti tj. kvaliteti funkcij (npr. o stopnji razvitosti centralnih funkcij nekega naselja).

Geografski pojavi, ki jih proučujejo posamezne veje geografije, so različnega pomena za planiranje. Na primer: pri proučevanju reliefa: nagib; klime: nastajanje jezer mrzlega zraka, osonečenje, vegetacijska doba; geološke razmere: stabilnost tal, hidrogeološke značilnosti; pri analizi tal: kvaliteta zemljišč itn. Tudi za druge veje geografije bi lahko izdvojili pojave, ki so za prostorsko planiranje posebej koristni.

Pri ugotavljanju primernosti prostora se vrednotenje razširi na sumiranje večjega števila indikatorjev in na taj osnovi na tipiziranje območij glede na stopnjo primernosti. Pogoj pa je,

da se jasno opredeli, za kakšno rabo velja ugotovljena primer-nost! (Npr. primernost za določeno rekreacijsko aktivnost, za določeno skupino specialnih kultur.) V tem sklopu lahko tudi ugotavljamo in vrednotimo nevarne cone (npr. območje plazov, erozije), cone z višjo ali nižjo stopnjo degradacije okolja idr.

Posebej pomembno mesto v analizi stanja zavzema regionalizacija in prostorska tipološka klasifikacija. Regionalizacija kot tradicionalni znanstveni pripomoček geografije in istočasno kot moderni praktični postopek v prostorskem planiranju pomeni pomembno možnost za opredelitev številnih in raznovrstnih prostorskih struktur in medsebojnih povezav. Pri tem mislim predvsem na možnosti, ki jih nudi pri opredeljevanju prostorskih razlik ali pa sličnosti, ki omogočajo izdvajanje homogenih regij, njihovih značilnosti in problemov (npr. stopnja razvito-sti, stopnja preoblikovanja naravnega okolja) ter za opredeljevanje funkcionalnih povezav (npr. območja oskrbovanja, dnevne delovne migracije, izletniških potovanj, prometnih tokov, informacijskih tokov, migracij), ki omogočajo izdvajanje funkcijskih regij. Pri tem ne gre samo za opredeljevanje večjih regij, kakršne so medobčinska območja, temveč tudi za mikrore-gije znotraj posameznih občin.

Izhajajoč iz tega, je regionalizacija nepogrešljiv pripomoček v vsaki analizi in proučevanju prostorskih pojavov, pa tudi za vsako koncipiranje prostorsko diferenciranih razvojnih zasnov. Različni tipi regij služijo v planiranju predvsem za primerjal-no vrednotenje (npr. pri opredeljevanju in ovrednotenju problem-skih območij) ali za določanje specifičnih prostorskih plan-skih programov (npr. opredeljevanje sanacijskih programov var-stva okolja), pa tudi za proučevanje učinkovitosti planskih ukrepov. Še posebej pomembna pa je funkcijska regionalizacija, ki zaradi omejene prostorske mobilnosti ljudi ustvarja razno-tera vplivna območja, ki temelje na razdalji med posameznimi funkcijami prostora. Regionalizacija pa je pomembna tudi pri opredeljevanju prostorskih modelov.

Naj podčrtam, da je prostorska tipološka klasifikacija posebej pomembna tudi pri opredeljevanju naravno pogojenih geografskih regij, pri čemer je za prostorsko planiranje posebej pomembno določanje posameznih tipov tudi glede na naravno občutljivost prostora ter zmogljivost prostora za rabe, odvisne od naravnih predpogojev (npr. bilance naravnih virov, zmogljivost prostora za posamezne rekreativne aktivnosti).

V novejšem času so na področju regionalizacije prizadevanja geografov usmerjena v naslednje tri smeri:

- V razvoj postopkov za obdelavo in vrednotenje večje množine podatkov pri konstrukciji homogenih prostorskih tipov in regij. Tak razvoj omogoča zlasti uvajanje računalnika in novih kvantitativnih metod, ki povečujejo objektivnost rezultatov.
- V razvoj novih postopkov za opredeljevanje in omejevanje funkcijskih regij. V začetku so se kot pokazatelji uporabljali predvsem povprečni statistični podatki, v zadnjem času pa

se poizkuša vedno bolj uporabljati metode, ki za tipiziranje uporabljajo kazalce o procesih oziroma spremembah (dinamični, stagnirajoč ali upadajoč proces). Z vključevanjem kazalcev o spremembah sedanje strukture je proučevanje usmerjeno tudi v bodočnost, s tem pa se veča tudi njegov pomen za prostorsko planiranje.

- V kvantitativno vrednotenje učinkovitosti alternativnih rešitev. V ta namen se tudi v geografiji uporabljajo različni modeli (M. Fischer, 1982, K. Ruppert in dr., 1981).

Naslednja faza priprave strokovnih planskih podlag zajema prognoze razvoja. Glede sodelovanja geografije pri tej fazi naletijo med posameznimi geografi na različna mnenja. Nekaj primerov!

"Bistvena razlika med planiranjem in geografijo je predvsem v tem, da je pogled regionalnega načrtovalca usmerjen v prihodnost, medtem ko geograf proučuje sedanje ali pretekle razmere v pokrajini." (Vrišer, 1978) "Geografska znanstvena misel je usmerjena v glavnem v preteklost in sedanost geografskega okolja ter le izjemoma v njegovo bodočnost. Vendar je neizogibno, da se tudi geografija obrne v bodočnost in vključi v sistem futuroloških ved." (Bakić, 1975) "Prognostični geografiji, kot novi veji geografije, je potrebno najti mesto poleg historične in aktualne geografije." (Elsasser, 1976) "Glede na neznanstveni karakter, prognoze ne morejo biti sestavni del kakršnekoli znanosti in s tem tudi ne geografije." (Fildmeister, 1973)

S pomočjo prognoze skušamo odgovoriti na vprašanje: kako se bo in kako se lahko spremeni sedanja prostorska ureditev. Glede na to pomeni prognoza pomemben povezovalni člen med analizo, diagnozo in zasnovo nadaljnjega prostorskega razvoja.

V prostorskem planiranju uporabljamo takoimenovane globalne in delne (parcialne) prognoze. Delne prognoze se nanašajo na razvoj posameznih elementov geosfere (npr. prognoze prebivalstva, delovnih mest, stanovanj, rabe pitne vode), globalne pa na večje število geofaktorjev, ki naj bi omogočili kompleksnejši vpogled v razvoj nekega območja (npr. prognoze o velikosti in razporeditvi naselij nekega območja).

Kot kažejo številni primeri, se delne in globalne prognoze in dejanski razvoj v prostoru pogosto ne ujemajo. Odtod tudi številni upravičeni pomisleki in odklanjanje prognoz kot sestavnih delov geografskih znanstvenih metod.

Nadaljnja faza v strokovnem postopku planiranja je opredeljevanje razvojnih možnosti v obliki "zasnove prostorskega razvoja" (npr. bodoča namenska raba prostora, bodoče omrežje naselij ali bodoče infrastrukturno omrežje). Zasnovo prostorskega razvoja morajo spremljati tudi predlogi potrebnih in izvedljivih ukrepov (torej, kdo in kako naj ukrepa).

Geografi pri teh zadnjih dveh fazah priprave planskih podlag lahko sodelujejo predvsem v interdisciplinarnih timih, ki pripravljajo prognoze in zasnovo prostorskega razvoja, saj morajo

v teh fazah, ki sta sintezi, priti do izraza rezultati različnih strok. V sintezi je namreč potrebno upoštevati poleg geografskih tudi ekonomske, socialne, tehnološke, pravne, narodnoobrambne in ekološke vidike razvoja, in sicer, tako pri oblikovanju ciljev in usmeritev, kot tudi pri ukrepih za njihovo uresničevanje.

Na osnovi predhodnega pregleda je možno ugotoviti, da je prispevek geografije in geografov v prostorskem planiranju večstranski in večplasten in se lahko uresničuje v različnih oblikah.

Prva oblika je sodelovanje geografije s svojimi lastnimi, geografskimi rezultati proučevanja. To sodelovanje pa je lahko uspešno, če so geografska proučevanja prilagojena potrebam planiranja.

Prilagajanje terja, da se v geografski raziskavi:

- Upoštevajo indikatorji, ki omogočajo vrednotenje primernosti prostora, vrednotenje kvalitativnih in kvantitativnih sprememb v pokrajini, kar omogoča ugotavljanje teženj in problemov razvoja, ki jih bo potrebno rešiti v nadaljnjem razvoju.
- Upoštevajo prostorske enote, katerih rezultate je možno uskladiti s teritorijem planiranja. Če se namreč indikatorji v geografski proučitvi nanašajo na drugačna, predvsem na zelo ozka območja (sonde), je možno opredeliti le verbalne, ne pa tudi številčno in kartografsko izražene indikatorje.
- Upošteva, da so številni, zlasti kvalitativni indikatorji, predvsem z vidika večje ali manjše ustreznosti za družbeni razvoj, širšemu krogu strokovnjakov nerazumljivi. Zato je take indikatorje potrebno "prevrednotiti" z vidika njihovega vpliva na razvoj v prostoru (npr. primernost tipa tal za kmetijstvo pozna le ožji specialist).

Ta oblika sodelovanja pri planiranju prihaja v poštev predvsem v fazi analize in diagnoze prostora.

Druga oblika sodelovanja geografov je vključevanje v teamsko delo pri izrazito planskih strokovnih opravilih, ki niso več geografska temveč podrejena izključno potrebam planiranja. Pri pripravi in izvedbi takih nalog pa je vloga geografov, glede na njihovo kompleksno pojmovanje "sistema geosfere", "razvojnih faktorjev", "učinkov na pokrajino" pa tudi teoretičnih osnov, lahko prav tako pomembna.

Njihovo znanje je koristno pri oblikovanju strokovnih postopkov oziroma metod v različnih fazah planiranja. Za tako sodelovanje pa mora geograf imeti tudi več znanja s področja samega planiranja.

Številni primeri vključevanja geografov v delo strokovnih zavodov za planiranje dokazujejo, da je ta oblika ne samo pogosta, temveč tudi uspešna. Vendar je možno ugotoviti, da so se posamezni geografi lahko uspešno vključili v to neposredno ob-

liko sodelovanja v planiranju šele po pridobitvi znanja s področja planiranja. (Seveda to prav tako velja za planerje, ki se regrutirajo iz drugih strok - npr. arhitekta, sociologe.)

Če se ob zaključku poskušam opredeliti še do vprašanja tako imenovane aplicirane geografije, bi se, izhajajoč iz predhodnega, lahko pridružil mnenju Leszczyckega. V zvezi z vključevanjem geografije v prostorsko planiranje po njegovem ne gre za posebno panogo geografije, temveč za poseben pristop, ki naj izpolni neke posebne naloge: 1. praktični cilji preučitve (dogovorjen s konkretnim naročnikom), 2. ovrednotenje stanja v pokrajini z gledišča praktičnega cilja, 3. uporaba metod, ki so prilagojene uspešni izvedbi naloge (zlasti kvantitativnih metod, ki dokumentirajo ugotovitve) (Leszczycki, 1966).

Na drugi strani pa se lahko geografi udeležujejo v prostorskem planiranju kot člani interdisciplinarnih teamov. Tako sodelovanje pa ni omejeno na "čiste" geografske naloge, temveč na izrazite naloge planiranja kot posebne dejavnosti (npr. opredeljevanje zasnove razvoja s predlogi ukrepov za njihovo uresničevanje).

Viri

- Ilešić, S., 1979: Metodološki problemi sodobne geografije, s. 139-194, Pogledi na geografijo, Ljubljana.
- Vrišer, J., 1978: Regionalno planiranje, Ljubljana.
- Piha, B., 1979: Osnove prostornog planiranja, Beograd.
- Vrišer, J., 1976: Uvod v geografijo, Ljubljana.
- Elsasser, H., 1975: Beiträge der Geographie zur Orts-, Regional- und Landesplanung, Nr. 39, Zürich.
- Zakon o sistemu družbenega planiranja in o družbenem planiranju SR Slovenije, Uradni list SRS, št. 1-4/80.
- Fischer, M., 1982: Eine Methodologie der Regionaltaxonomie: Probleme und Verfahren der Klassifikation und Regionalisierung in der Geographie und Regionalforschung. Bremer Beiträge zur Geographie und Raumplanung Heft 3, Bremen.
- Ruppert, K. in dr., 1981: Socijalna geografija, Zagreb.
- Bakić, R., 1975: O pojmu geografske sredine i potrebi prognoze njenog razvoja, s. 135-154, Buletini - Zbornik radova, 3-B, Gjeografi - Geografija, Priština.
- Elsasser, H., 1976: Gedanken zur prognostischen Geographie, s. 49-55, Geographica Helvetica Nr. 1, Bern.

Gildmeister, R., 1973: Landesplanung. Das geographische Seminar, s. 48, Braunschweig.

Leszczycki, S., 1966: Aktualne problemy geografii ekonomicznej, Przegląd Geograficzny, XXXVIII, s. 576-577.

Matjaž Jeršič

GEOGRAPHICAL STUDIES AND SPATIAL PLANNING

The contribution of geographers and geography inside the sphere of spatial planning is many-sided and can be realised in different modes.

The first mode includes participation of their own geographical results and studies. The cooperation can be successful in geographical studies can be made adaptable to requirements spatial planning is asking for. Requests of following determinants can be realized:

- to consider are facts which enable: evaluations of the appropriate use of space (from aspects of the physical and social environmental studies), the evaluations of changes in space quality, and also some analyses of tendencies and developments which are to be solved in further actions,
- to consider are numerous elements of quality - regarding them suitable for the social development. The geographical approach towards problems of quality are more often not understandable to the majority of scientists. That is why they should be "revaluated" from the aspect of their effects in space and development (for example: the suitability of certain soil types for the agriculture),
- to consider are spatial units whose study results cover the area of planning.

The mentioned kind of cooperation between geography and planning is appropriate mainly in the phase of development analyses. This working stage includes the inventarisation of space, some analyses of the consistence and of functions in space, and, nevertheless, the so called space diagnosis. There is always special attention provided for facts of the regionalisation and spatial classification. The regionalisation is traditionally a scientific method of geography. The use of both methods asks for initiations of determinants which derivate processes and changes in space. If we could consider mentioned causalities the study would be oriented towards future.

Further, following arrangements have to be made:

- the development prognosis,
- the possible development definitions,

- the realistic development dispositions.

They are not subject of geographical concern and research. Moreoften geography could cooperate with or within interdisciplinary teams. They are charged to carry out the mentioned planning phase. Besides geography other sciences, such as economy and sociology; but also law, defence and technological aspects, should prevail. They finally cooperate and produce different development alternatives and arrangements. Although this must be a phase of interdisciplinarity the role of geography is, considering their knowledge entirety of "geosystems", "development factors" and "effects on landscape", a very important one. To cooperate in such projects geographers have to get some special knowledge of planning.